

Hikmət Babaoğlu
siyasi elmlər doktoru, professor

əvvəli ötən sayımızda

Çünki şumerlər şimal-qərbe doğru çəkildikə onların yurd yerlərini hind-perslər, yaxud ari tayfaları tuturdug Bundan sonrası tarixə bellı olduğu üçün S.Kramerin "Tarix Şumerdən başlayır" fikrini bir daha yada salaraq mövzumuza qayıdaq.

Deməli, Bilqəmişin ona görə atı yoxdur ki, at bioloji növ olaraq Mərkəzi Asiyada yaranmışdır. Şumerlər isə hələ Mərkəzi Asiyaya gəlib çıxmamışdılar. Bu, sonralar, çox sonralar baş verəcəkdı.

Bəs dastanda minik vasitəsi nə idi?! Kəl, camış, vəhşi eşşək, vəhşi öküz, qatır və s. Hətta mələyə İştər Bilqəmişə evlənmə təklif edərkən güclü qatır qoşulmuş araba vəd edir. Ancaq biz bilirik ki, qatır müstəqil bioloji növ deyil, o, atla eşşəyin cütləşdirilməsi nəticəsində əmələ gəlir, amma burada dölü daşıyan, yəni ana mütləq at olmalıdır. Bəs əgər belədirsə, onda ya Şumerdə atlar var idi, ya da qatır deyiləndə nəse başqa şey nəzərdə tutulurdu. Bu barədə bir az sonra.

Dastanda birçə yerdə atdan söhbət gedir. O da minik vasitəsi kimi deyil, cəng arabasına qoşulmuş qoşqu vasitəsi kimi. Deməli, qədim Şumerdə minicilik sənəti yox idi. Olsaydı, Bilqəmiş sidr meşələrinin mühafizəçisi Humbaba ilə savaşa gedərkən at minib gedərdi. O isə piyada gedir. Bilqəmiş Humbabani öldürüb şöhrət qazandıqdan sonra tanrı Anunun qızı İştər ona evlənmə təklif edir və deyir ki, bu təklifi qəbul edərsə, böyük nemətə qovuşar, keçiləri üç bala verər, qoyunları əkiz doğar, yükdaşıyan eşşəyi qatır boyda olar, cəng arabasında atları yürüşdə möhkəm olar, boyunduruq altında öküzləri yorulmaz. Dastanda atdan yalnız burada danışılır. Ancaq atdan insandeyil, baş tanrı Anunun qızı İştər danışır. Deməli, hələ qəhrəmanların adı yoxdur, at hələlik vəd edilir, ancaq verilmir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, dastanda cəng arabasına qoşulmuş heyvanın adı tərcüməçilər tərəfindən də düzgün tərcümə edilməmiş ola bilər. Necə ki, çöl eşşəyi bəzi yerlərdə qatır kimi tərcümə edilib. Biz bilirik ki, at olmasa, qatır da ola bilməz. Çünki qatırın atası eşşək, anası at olmalıdır. Əks halda belə heyvan ola bilməz. Deməli, at kimi tərcümə edilən heyvan əslində çöl eşşəyindən başqa bir şey deyil! Ancaq bir ehtimalı vurğulamaq lazımdır ki, Şumerdə bəlkə dənəyə mənəvi cəhətdə atla rastlaşmaq mümkündür. Ancaq mətndən də göründüyü kimi, "Bilqəmiş" dastanının yarandığı dövrdə atlar yox idi. Onlar nə məişətdə, nə də hərbdə iştirak edirdilər. Gö-

edir. Burada Utnapiştı Nuh peyğəmbərlə eyniləşir. O, gəmi düzəldərək insan nəsli xilas edir. Bilqəmiş də həmin sağ qalan insanların nəsliyəndir. İştər isə mələk (annunak) olduğu üçün əbədiyaşardır. Beləcə, bəşəriyyətin tarixi yaddaşına nəzər salsaq, bütün informasiya yaddaşının vahid mənbədən qidalandığını görürük. Ona görə də bütün dinlərin, yeni səmavi dinlərin məntiqi və informasiya yükü təqribən eynidir. Vahid mənbədən qidalanırlar və identik hekayələrə söykənir. Deməli, bəşəriyyət bir kökdən yaranmış və tək yaddaşa sahib vahid orqanizmdir.

Atlarla bağlı olan rus zadəgan soyaqları...

Qeyd etmişdik ki, atlarla əlaqədar əsas sözlər ilkin olaraq türk dillərində yarandığı üçün başqa xalqlara da elə türk dilindən keçmişdir. Lakin bu sözlərin bir his-

Bu barədə Baskakovun, Radlovun, Bartoldun, Murad Adcının, Knyaz Trubetskoyun, Lev Qumilyovun, Oljas Suleymenovun vəb. olduqca maraqlı tədqiqatları var. Biz isə sadəcə atlarla bağlı rus soyaqlarını və onların izahını verməklə fikirlərimizi mövzumuzla məhdudlaşdıracağıq.

Atla əlaqədar soyaqların başında olduqca məşhur zadəgan soyaqları Şeremetov gəlir. "Şeremet", yaxud "Şeremat" çuvaş dilində yüngül və itiayaqlı at, ikinci mənada əldən iti, sərt adam, dəliqanlı, üçüncü mənada isə hərəkətli, qaynar deməkdir. Baskakov akademik Rodlova istinadən (Radlov, IV 5106) yazır ki, "jivost, qoryaçnost loşadi – şeremetlü at". Baskakov daha sonra yazır ki, Şeremetovların əcdadlarının ləqəbi Kobila (madyan) idi. Fyodr Andrey Kobilanın qardaşının ləqəbi Şevlyaqı idi. Andrey Kobilanın böyük oğlunun ləqəbi isə Je-

məruz qaldılar) Moskva hava limanı.

Atlarla bağlı ən çox yayılmış soyaqlardan biri də Arqamakov soyaqlarıdır. "Arqamak" cığatay və qıpçaq ləhcəsində uca, hündür deməkdir. Elə ucaboyluğuna görə bu gün də ruslar Axaltəkəyə əksər hallarda Arqamak deyirlər. Doğrudan da bu atlar öz təbii boylarına görə heç də ingilislərin 200 illik seleksiya nəticəsində əldə edə bildikləri ingilis atlarından, yaxud "anqlo-amerikan" atlarından geri qalmır. "Arqamak – roslayla i dorogaya loşad". Yənilüqəti mənası uca və qiymətli at deməkdir.

Başqa bir soyaqlar isə Çubarovdur. "Çubar" qıpçaq ləhcəsində çilli deməkdir. Mahmud Kaşğari də atların rənglərindən danışarkən "çubar" sözünü işlədir. "Çubar – çubarı, pestriy, pyatnistiy, krapçaty loşad". Göründüyü kimi, rus dili lüğətində də eyni semantik mənada işlədir. Elə bu gün

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

Atlarla bağlı ən çox yayılmış soyaqlardan biri də Arqamakov soyaqlarıdır. "Arqamak" cığatay və qıpçaq ləhcəsində uca, hündür deməkdir. Elə ucaboyluğuna görə bu gün də ruslar Axaltəkəyə əksər hallarda Arqamak deyirlər. Doğrudan da bu atlar öz təbii boylarına görə heç də ingilislərin 200 illik seleksiya nəticəsində əldə edə bildikləri ingilis atlarından, yaxud "anqlo-amerikan" atlarından geri qalmır. "Arqamak – roslayla i dorogaya loşad". Yənilüqəti mənası uca və qiymətli at deməkdir

suçlayır. Bundan açıqlanan İştər anası Anuya Bilqəmişdən şikayət edir və onu öldürmək üçün bir güclü heyvan istəyir. Anu çox güclü bir buğa yaradaraq onu yerə göndərir. Elə bir buğa ki, yerə enən kimi yeddi qurtuma Fərat çayının suyunu içib qurtarır, lakin bu buğanı da Bilqəmiş öldürür. Bu həmin İştəri ki, vaxtilə tanrıların məşvərətində insanların məhv edilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilməsinə nail olmuş və dünyanı su basmışdı. Tanrılardan biri tanrıların sırrını açmamağa andlı olduğu üçün divara yeddi dəfə söyləməklə bu informasiyanı sələh insan olan Utnapiştıyə tələh

səsi transfer-idxal olduğu üçün dilin leksik və orfoqrafik xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq fonetik deformasiyaya uğramış, başqa forma alaraq itmiş, bir hissəsi isə ilkin variantına uyğun şəkildə mühafizə edilməklə öz mənasını bu günə qədər qoruyub saxlamışdır. Türk dillərindən ən çox söz alan dillərdən biri də rus dilidir. Bəzi ehtimallara görə, rus dilinin leksik fondunun 30 faizdən çoxunu türk-mənşəli sözlər təşkil edir. Fikrimizcə, bu, heç də şişirdilmiş rəqəm deyil. Hətta bir az irəli gedib qeyd edə bilərik ki, elə rus xalqının etnogenezinin də təqribən 30-40 faizini türk tayfaları təşkil edir.

rebets (aygır) idi. Məhz Şeremetovlar iti qaçan, yaxşı atlara sahib olduqları üçün onların soyaqları rus təbəəliyinə keçdikdən sonra türk (tatar) atlarına görə müəyyənləşdirildi. Beləliklə, Şeremetovlar (zadəgan ailəsi olaraq bütün tayfası ilə birlikdə rus təbəəliyini qəbul edirlər) ruslar içərisində tamamilə assimilyasiya olundular və Şeremetov sözünün etimoloji mənası da semantik yaddaşdan silindi. İndi Şeremetov dedikdə ağılımıza sadəcə rus soyaqları gəlir. Hətta bir az Rusların Şeremetovların torpaqlarında inşa etdikləri (inqilabdan sonra Şeremetovlar digər knyaz ailələri kimi sürgünə

Kırım tatarlarının liderlərindən birinin adı da Refat Çubarovdur.

Başqa bir məşhur rus soyaqları yəni türkcə atla bağlı sözdən yaranıb. Bu dəfə ata qoşulan araba sözündən. Bu, Teleqin soyaqlarıdır. Teleqa – tereq-tekere-tekerek sözüdür. "Təgərə" tatarca fırlanan deməkdir. Noqay dilində isə araba mənasını verir.

Növbəti soyaqlar isə yəni birbaşa atlarla bağlıdır. Bu, rus soyaqları Karateyevdir. Qara-tay sözündən. Rus dilində lüğəti mənası belə izah edilir: "molodaya loşad, po vtoromu qodu" (Budaqov, I 5732).

Atla bağlı daha bir soyaqlar haqqında da məlumat verərək bu mövzunu yekunlaşdırmaq fikrindəyəm. Çünki davam etsək, güman etdiyimizdən daha çox rus soyaqları tapa bilərik. Son örnəyimiz Çelleyevdir. "Çellev" "çalıy" kimi rus dilinin lüğət tərkibinə daxil olub. Yəni də türkcəsi ilə eyni semantik mənə daşımaqla olduqca az fonetik deformasiya, uğrayıb. "Çalıy – seriy, s primesto druqoy şersti, loşad s belim xvostom", yəni çal at – başqa rənglə qarışmış, ağ-boz quyruqlu ağ at. Elə biz də çal sözünü eyni mənada işlədirik. Saçının yarısı ağ, yarısı qara olan insanlara çalbaş deyirik. Son olaraq Çapayev (məşhur proletar sərkerdesi) soyaqları da buraya əlavə etməkdən özümüzü saxlaya bilmədik. Bu söz də elə çapaya, yəni atlı, at çapan, çapar kökündən və türkcədir.

Göründüyü kimi, ruslarda xeyli soyaqlar, knyaz və zadəgan soyaqları atlarla bağlıdır və türkcədir. Çünki uzun müddət slavyanlarla çöl qonşusu olan türk tayfaları uzun əsrlər boyu onlarla birgə yaşayış tərzini mənimsəmiş, Tatar (Qızıl Orda) dövlətinin süqutundan sonra isə xristianlığı qəbul edərkən ruslaşmağa məruz qalmışlar. Ancaq nə olursa-olsun türk dilinin üzük qaşığı kimi parıldayan şöləsi bu tayfaların slavyan etnosu içərisində itib-batmasının qarşısını alıb və bu gün də uzaqdan sayrışan ulduzlar kimi bizlərə əl edirlər. Kim bilir, bəlkə də nə vaxt bu ulduzlar birləşərək yenidən bir günəşə çevriləcək, dəsti-qıpçaq çöllərində yenidən parlayacaqdır.

(davamı gələn sayımızda)